

להכיר במחלוקות, לזהות את המשותף, לשאוף לתיאום מועיל לכולם

מנואל טרכטנברג

יחסי ישראל עם רוסיה, ולפני כן עם ברית המועצות, התאפיינו לכל אורכם בשניות ובגלים של התקרבות והצטננות. ההנהגה של ישראל בראשית דרכה באה ברובה ממזרח אירופה, צידדה ברעיונות סוציאליסטיים והצליחה למצוא שפה משותפת עם ההנהגה הסובייטית. בישראל הצעירה הכירו תודה למנהיג הסובייטי יוסף סטלין על שחרור מחנות ההשמדה והכרעת גרמניה הנאצית, על תמיכה בעצרת הכללית של האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 בהקמת מדינת ישראל ועל הסיוע הצבאי באמצעות עסקת הנשק הצ'כוסלובקית, שנודע לה תפקיד מרכזי בהישגיו של צה"ל במלחמת העצמאות. מצידה של מוסקבה, התמיכה בהקמת בית לאומי לעם היהודי נבעה בראש ובראשונה מרצון להחליש את האימפריה הבריטית. שיקולים ערכיים מילאו עבודה בהקשר זה תפקיד משני בלבד, אם בכלל.

עד מהרה התברר לסובייטים כי הנטייה הסוציאליסטית של המדינה היהודית לא צפויה להביאה לחיק הגוש הקומוניסטי אלא להיפך – במאבק הבין-גושי השליכה ישראל את יהבה על וושינגטון, פריז ולונדון, ולא על מוסקבה. עוד בטרם ניתקה ברית המועצות את יחסיה הדיפלומטיים עם ישראל ביוני 1967, בתגובה למהלכיה של ישראל במלחמת ששת הימים, ניגודי האינטרסים בין ישראל לברית המועצות הלכו ונערמו. אבני דרך מרכזיות שראוי להזכיר בהקשר זה הן: התמיכה הצבאית והמדינית של מוסקבה בצד הערבי החל משנות ה-50; ניתוק היחסים למספר חודשים ביוזמת ברית המועצות ב-1953, בעקבות פיצוץ בנציגותה בתל אביב; איומים ישירים ובוטים על ירושלים מצד ההנהגה הסובייטית במלחמת סיני ב-1956 ובמלחמת ששת הימים; וכן הסירוב הסובייטי לפתוח שערים לעליית היהודים. מנקודת המבט של מוסקבה, ישראל הפכה באותה העת לאחת השחקניות המאתגרות במחנה המערבי, ודאי במרחב המזרח התיכון.

ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין רוסיה לישראל ב-1967 הבהיר את אופיים הקודר של היחסים: לא זו בלבד שירושלים ומוסקבה לא קיימו שיח מדיני, אלא שבמהלך מלחמת ההתשה (1967–1970) חלה עליית מדרגה במחויבות הסובייטית ליריבותיה המרכזיות של ישראל – מצרים וסוריה. ברית המועצות פרסה במצרים דיוויזיית הגנה אווירית עם הנשק המתקדם ביותר, שלא היה לצה"ל מענה עבורו, ובמספר מקרים אירע חיכוך צבאי ישיר סובייטי-ישראלי. ברית המועצות נזהרה שלא להצהיר בפומבי על נוכחות כוחותיה – מה שסייע לשני הצדדים להימנע מהסלמה או למזער סיכונים להתפתחות התקריות לעימות בין מעצמות העל. בשנות ה-70 יזמה ברית המועצות הידברות חשאית עם ישראל, כשברקע סברו רבים בצמרת הסובייטית כי ניתוק היחסים עם ישראל היה טעות. עם זאת, לאורך שנות ה-70 וה-80, קווי השבר של המאבק הבין-גושי הכתיבו לצדדים כיצד להתנהל. מוסקבה המשיכה לתמוך ביריבותיה של ישראל, ובפרט במשטרו של נשיא סוריה חאפז אל-אסד, וסייעה לרדיקליזציה בעמדות הפלסטיניות, בעוד ישראל המשיכה לתקוף מערכות נשק סובייטיות (למשל במבצע ערצב 19 להשמדת סוללות טילי הקרקע-אוויר הסוריות) והידקה את הברית המדינית-ביטחונית עם ארצות הברית – מהלך שבראיית מוסקבה היה מכונן נגדה.

הייתה זו דווקא וושינגטון שהפעילה לחץ על ממשלו של נשיא ברית המועצות האחרון מיכאיל גורבצ'וב לחדש את היחסים עם ישראל, והדבר אפשר ליחסי שתי המדינות להתפתח מאז באופן רב־ממדי ומאוזן. יש להודות שהמחלוקות בין רוסיה לבין ישראל לא נעלמו, אולם לאורך שלושת העשורים האחרונים נבנו באופן הדרגתי סדר יום חיובי רחב וערוצי הידברות יציבים בין שתי המדינות. אלה מאפשרים לישראל ולרוסיה לנהל דיון נוקב אך מועיל על נושאים קשים לגישור כמו הקשר הרוסי עם איראן, חזבאללה וחמאס, היריבים המרים של ישראל, כמו גם להגיע להסכמות בנושאים חשובים לשתייהן, בפרט בזירה הסורית.

בעשור האחרון, המכון למחקרי ביטחון לאומי נמצא בשיח מתמשך עם מוסדות מקבילים ברוסיה ודן על אודות קשרי ישראל־רוסיה עם עמיתים במקומות אחרים בעולם. דיאלוג זה נועד להגביר את ההבנה בין הצדדים ומתקיים תוך הכרה בשונות האינטרסים, אך בה בעת בצורך להקשיב זה לזה מתוך כבוד הדדי, לחדד את העמדות ביחס לסוגיות השנויות במחלוקת ולנסות לזהות מרחבי מפגש אינטרסים, שהולכים לאיבוד ב"אזורי העיוורון" של הגורמים הרשמיים. המכון מייחס חשיבות רבה להמשך דיאלוג כזה, בין היתר בשל רצונה של ישראל למצב את עצמה כגשר מדיני, כלכלי ותרבותי בין המעצמות, וכן ביניהן לבין מדינות האזור. קובץ המאמרים שלפנינו פורס מורכבות זו ודן בה לעומק, מבלי לטאטא את המחלוקות אל מתחת לשטיח. אולם גם בתחומים שבהם שתי המדינות חלוקות, אפשר למצוא נקודות מפגש. הקובץ מציג מבט היסטורי רב־תחומי על היחסים בין שתי המדינות ב־74 השנים האחרונות, מאז כ"ט בנובמבר 1947, ומציע התבוננות רטרופקטיבית על האתגרים שניצבו לאורך זמן ועל הבחירות שנעשו. בהתבסס על אלה, המחברים ניסו להפיק לקחים רלוונטיים לעת הנוכחית ולהציע רעיונות לכיוונים עתידיים בפיתוח היחסים.

הקובץ פורס מארג מורכב של נושאים וסוגיות: הקשרים בין הקהילה היהודית ברוסיה לבין כמיליון אזרחי ישראל, שעלו מברית המועצות לשעבר או נולדו למשפחות של עולים לשעבר; המורשת המשותפת ביחס לקהילות היהודיות במזרח אירופה, לתקופת השואה ולמלחמת העולם השנייה; הקשרים הכלכליים, שלאורך שנים התאפיינו בדינמיקה מעניינת של תחרות ושיתופי פעולה; הקשרים המדיניים הדו־צדדיים במספר זירות במזרח התיכון; וההתנהלות בעידן חזרתה של התחרות בין המעצמות למוקד היחסים הבינלאומיים. מטרתו של הקובץ, וכן של המתכונת שבמסגרתה הוא נכתב ומתפרסם, הם תמצית של מה שאנחנו מנסים לקדם במסגרת המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS). זהו פרויקט משותף עם אוניברסיטת MGIMO במוסקבה, המובילה בתחומה ברוסיה, שנכתב על ידי חוקרים מישראל, מרוסיה ומארצות הברית. כל אחד כתב בשפתו ואנו מפרסמים את הקובץ בשלוש שפות, במטרה לחשוף את הקוראים ואת קהילת המומחים לזוויות התבוננות שונות על אותן הסוגיות. ניתוחים מעמיקים של סוגיות מורכבות, השלובים בהמלצות מדיניות, הם מחומרי הבסיס החיוניים לתהליך קבלת החלטות איכותיות על ידי הדרגים המדיניים במוסקבה, בירושלים, בווינגטון ובמקומות נוספים.